

ВІДГУК
офіційного опонента
завідувача кафедри економіки
Луцького національного технічного університету,
доктора економічних наук, професора
ШУБАЛОГО Олександра Михайловича
на дисертацію **ДОРОША Богдана Йосиповича** на тему:
«Вплив поведінкової економіки на економічне зростання»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
зі спеціальності 051 «Економіка»
галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

Актуальність обраної теми

Вивчаючи широкий спектр психологічних, соціальних, когнітивних і емоційних факторів, які впливають на економічні рішення, поведінкова економіка значно розширює наше розуміння механізмів економічного зростання. Ця галузь досліджень допомагає виявити, як і чому окремі особи та групи приймають рішення, які часто відрізняються від теоретично раціональних моделей, прийнятих у класичній економічній теорії. Завдяки вивченню поведінкових упереджень, таких як надмірна впевненість, уникання втрат і ефекту якорювання серед багатьох інших, поведінкова економіка пояснює, чому учасники ринку можуть систематично припускатися помилок, що призводять до значних коливань на ринку, а в деяких випадках до формування економічних бульбашок і настання криз.

Вплив поведінкової економіки виходить за межі суто академічного інтересу. Вона має важливе практичне значення для формулювання економічної політики та стратегій. Враховуючи психологічні та поведінкові аспекти прийняття рішень, уряди та регуляторні органи можуть розробляти більш ефективні економічні програми, спрямовані на досягнення сталого економічного зростання. Це особливо важливо для країн, що знаходяться в умовах соціально-економічних потрясінь, таких як Україна, яка наразі перебуває в стані війни. В таких умовах поведінкова економіка може надати цінні інсайти для розроблення політик, які сприяють стабілізації економіки та підтримці довгострокового зростання.

У цьому контексті дослідження теоретичних і практичних засад поведінкової економіки на мікро- та макрорівнях, аналіз впливу поведінкових чинників на економічні кризи та економічне зростання як в Україні, так і в розвинених країнах світу, розроблення інструментарію макроекономічного моделювання, що враховує реальну поведінку індивідів, а також пропозиції щодо застосування поведінкових інструментів у державній політиці для забезпечення післявоєнного зростання стали визначальними цілями дисертації. Це підкреслює важливість і своєчасність обраного напрямку дослідження.

**Обґрунтованість наукових положень,
висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації,
їх новизна та практичне значення**

Дисертація Дороша Богдана Йосиповича базується як на фактичних, так і на емпіричних даних, отриманих внаслідок ретельно спланованих і методично обґрунтованих досліджень. Зібрані дані були піддані статистичному аналізу та макроекономічному моделюванню, що забезпечило високу надійність і достовірність результатів. У ході роботи було використано як загальнонаукові, так і спеціальні методи дослідження, які дозволили автору успішно виконати поставлені завдання та сформулювати обґрунтовані висновки.

Не викликає сумніву наукова новизна дисертаційного дослідження.

Зокрема, здобувачем вперше розроблено і обґрунтовано логічно-сміслову модель поведінкових факторів та їх вплив на виникнення і поширення криз в Україні, зокрема на прикладі Великої рецесії та Великого локдауну. Ця модель забезпечує комплексний підхід до антикризового управління, збагачуючи його розумінням поведінкових упереджень та надаючи відповідні інструменти та прогнози. Завдяки цьому, модель спрямована на попередження виникнення кризових ситуацій або скорочення їх тривалості, що має велике значення для розроблення ефективних стратегій економічної стабілізації та зростання.

Удосконалено квартальну прогнозу модель Національного банку України шляхом введення в неї реальних економічних агентів, замість загальноприйнятих класичних агентів. Замість використання лагового значення споживання запропоновано застосовувати середньозважену функцію очікуваного споживання. Це нововведення дозволяє точніше оцінити виражений вплив очікувань на глибину та швидкість відновлення розриву ВВП до базового рівня в усіх розглянутих шокових сценаріях. Завдяки розумінню того, як споживчі очікування впливають на економічне відновлення за різних шокових умов, центральні банки отримують можливість ефективніше стимулювати економічне зростання після несприятливих шоків. Водночас вони можуть краще управляти монетарною експансією, запобігаючи надмірній інфляції під час позитивних шоків.

Здобувачем удосконалено й інструменти податкової, кредитної та фінансової політики України шляхом застосування поведінкової теорії підштовхування з метою заохочення повернення українців до України, що сприятиме відновленню економіки, економічному зростанню та підвищенню рівня якості життя. Запропоновано конкретні зміни до способів застосування цих інструментів, що включають впровадження більш гнучких і стимулюючих податкових умов, поліпшення доступу до кредитних ресурсів, а також розроблення фінансових продуктів, які враховують поведінкові аспекти ухвалення рішень.

Цікаво подані в роботі теоретичні аспекти розвитку макроекономічного моделювання, особливо в частині необхідних змін, які дозволяють точніше враховувати непередбачуваність суспільних трансформацій та кризових явищ. Акцентовано увагу на збільшенні обсягів цифрових даних, можливостях математичного моделювання та застосуванні штучного інтелекту. Обґрунтовано, що моделі динамічної стохастичної загальної рівноваги виявили свою неспроможність у теоретичному та практичному розумінні сучасних економічних процесів і мають бути доповнені поведінковими економічними агентами.

У роботі наведено концептуальні засади впровадження агентських моделей у макроекономічному моделюванні, які, на відміну від існуючих моделей, забезпечують реалістичне врахування принципів поведінкової економіки шляхом інтеграції поведінкових агентів. Імплементация запропонованих підходів, які полягають у достатній гнучкості, адаптивності та динамічності моделювання, дозволить підвищити прогнозованість та передбачуваність функціонування суспільно-економічної системи та процесів, що важливо при повоєнному відновленні та для забезпечення економічного зростання.

Практичне значення дослідження полягає в його внеску в освітній процес, зокрема, у розробленні та впровадженні основних положень дисертації в навчальні програми. Наукова новизна роботи знайшла відображення у навчальних програмах, лекційних і семінарських матеріалах дисциплін «Behavioral Finance / Поведінкові фінанси», «Business Administration (Accounting, Finance, Marketing / Бізнес адміністрування (облік, фінанси, маркетинг)» в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Це підтверджено довідкою № 040/05 від 29 квітня 2024 року.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами

Дисертація виконувалася як складова частина науково-дослідних робіт кафедри економічної теорії Національного університету біоресурсів і природокористування України, а саме за тематикою «Перспективи економічного зростання в Україні» (номер державної реєстрації 0116U001912, яка виконується упродовж 2021–2025 рр.).

Повнота викладених матеріалів досліджень в опублікованих працях

Основні положення дисертації викладено у 15 наукових працях, з яких 4 статті у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України, стаття в іншому науковому виданні, 10 тез наукових доповідей на науково-практичних конференціях.

Аналіз структури і змісту роботи

Оформлення дисертації оцінювалося відповідно до наказу Міністерства науки та освіти України «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації»

від 12 січня 2017 року № 40 (із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства освіти і науки України № 759 від 31 травня 2019 року).

Дисертація складається з анотації, вступу, трьох основних розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Робота ілюстрована 23 таблицями, 19 рисунками та 8 формулами. Список використаних джерел складається із 308 найменувань, а 5 додатків розміщено на 14 сторінках.

У вступі представлено детальне обґрунтування вибору теми дослідження, акцентовано увагу на її актуальності та значущості в сучасних умовах. Зазначено зв'язок роботи з науковими програмами, що підкреслює інтеграцію дослідження в ширший контекст наукових і прикладних задач. Визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, що забезпечує чітке розуміння структури та напрямів роботи. Здобувачем висвітлено наукову новизну дослідження, окреслено практичне значення одержаних результатів, а також надано відомості про їх впровадження та апробацію. Детально описано кількість публікацій, у яких відображено основні положення дисертації, що підтверджує широкий розголос і визнання результатів дослідження в науковій спільноті.

У першому розділі здобувач детально визначив ключові теоретичні аспекти розвитку макроекономіки та економічного зростання, розглянувши основні чинники, що впливають на їхню еволюцію. Проведено глибокий аналіз причин змін у макроекономічних моделях у процесі їхнього розвитку, що дозволило зрозуміти, як і чому ці моделі адаптуються до нових економічних умов. Також у розділі розкрито сутнісні характеристики поведінкової економіки, починаючи від її зародження і до сучасного розвитку та застосування на мікроекономічному рівні. Особливу увагу приділено ідентифікації проявів поведінкової економіки на макроекономічному рівні, зокрема у вигляді агентських моделей, що демонструють вплив поведінкових чинників на економічні процеси в масштабах економіки.

У другому розділі представлено результати досліджень впливу поведінкових факторів на макроекономічну ситуацію, економічне зростання, рівень безробіття та інфляцію як у розвинених країнах, так і в Україні.

Проведено макроекономічний порівняльний аналіз, що вивчає, як поведінкові фактори впливають на економічні кризи та економічне зростання в різних економічних системах, зокрема в США, Великій Британії та Євросоні. Аналіз включає детальне розглядання відмінностей і схожостей у впливі поведінкових чинників на макроекономічні показники, що дозволяє глибше зрозуміти специфіку їхнього впливу в різних економічних контекстах.

У третьому розділі здобувачем удосконалено інструменти податкової, кредитної та фінансової політики України шляхом застосування поведінкової теорії підштовхування з метою заохочення повернення українців до України для стимулювання відновлення економіки, економічного зростання та підвищення рівня якості життя. Запропоновано зміни до способів застосування цих інструментів. Дорошем Б. Й. запропоновано внесення змін у макроекономічну QPM-модель НБУ шляхом введення в неї реальних поведінкових агентів, які мають різні очікування щодо майбутнього споживання. Розуміючи, як споживчі очікування впливають на відновлення економіки за різних шоків умов, центральні банки можуть ефективніше стимулювати економічне зростання після несприятливих шоків та управляти монетарною експансією, щоб запобігти надмірній інфляції під час позитивних шоків.

Висновки до кожного розділу, а також загальні висновки, повністю відповідають поставленій меті та завданням дослідження. У процесі виконання роботи мета дисертації була досягнута, а результати підтвердили її наукову цінність. Робота є завершеною науковою кваліфікаційною працею, що робить значний внесок у розвиток відповідної галузі знань і підтверджує кваліфікацію здобувача.

Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності

Аналіз дисертації та наукових публікацій не виявив фактів академічного плагіату, чи будь-яких інших порушень принципів академічної доброчесності. Автором відповідним чином оформлені посилання на наукову літературу, формули та нормативно-правові акти. Дисертація є самостійно написаною

кваліфікаційною науковою працею із науково-обґрунтованими висновками та рекомендаціями, які подані здобувачем для публічного захисту.

Питання для дискусійного обговорення

1. У підрозділі 1.2, с. 60–61, здобувач зазначає, що певні поведінкові концепції були описані економістами ще у XVIII – поч. XX ст., після чого психологія почала поступово зникати з праць економістів аж до 1970-х років. Постає питання, що ж відбулося у цей проміжок часу, та що стало причиною такої прогалини?

2. У підрозділі 2.1, с. 110–115, здобувач аналізує ключові макроекономічні моделі центральних банків США, Англії та ЄЦБ, які вони використовували під час двох зазначених криз – Великої Рецесії та Великого локдауну. Справедливо зазначено, що домінуючі DSGE-моделі не змогли впоратися із передбаченням даних криз. При цьому, здобувачем запропоновано включення реальних агентів, що існують в природі та їх діяльність базується на справжній дослідженій поведінці індивіда, в процес моделювання у вигляді так званого агентського моделювання. Постає питання, чи використовувалися агентські моделі під час цих криз, та чи змогли вони їх передбачити?

3. У таблиці 2.3 здобувач аналізує банкрутства банків під час Великого локдауну у США, зазначаючи при цьому, що основною причиною було запізніле та необдумане підняття ставок регулятором. Проте, чи лише регулятор був основним винуватцем банкрутства зазначених 5 банків? Наскільки значущою була роль менеджменту банків при цьому?

4. У підрозділі 3.2 здобувач оцінює ефект від скасування податку на доходи фізичних осіб для молоді на прикладі Польщі. Наскільки точним є це порівняння, і якими були результати впровадження цього заходу в Хорватії, яка також згадується в цьому ж параграфі? (с. 202–203).

Викладені вище зауваження не знижують загальної позитивної оцінки дисертаційного дослідження, а лише покликані слугувати предметом наукової дискусії під час захисту дисертації.

Загальний висновок

Дисертація Дороша Богдана Йосиповича на тему: «Вплив поведінкової економіки на економічне зростання» є завершеною науковою роботою, виконаною самостійно. Наукові положення, висновки і рекомендації характеризуються науковою новизною, теоретичним і практичним значенням, достатньо обґрунтовані. Зміст дисертації відповідає меті і поставленим завданням та повністю розкриває тему, за якою виконувалася робота.

За змістом і оформленням дисертація відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 261 від 23 березня 2016 року (із змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України № 283 від 03 квітня 2019 року, № 502 від 19 травня 2023 року та № 507 від 03 травня 2024 року), наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства освіти і науки України № 759 від 31 травня 2019 року) і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року (із змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України № 341 від 21 березня 2022 року, № 502 від 19 травня 2023 року та № 507 від 03 травня 2024 року), а її автор Дорош Богдан Йосипович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 «Економіка» галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки».

Офіційний опонент завідувач кафедри економіки Луцького національного технічного університету, доктор економічних наук, професор Олександр ШУБАЛИЙ